

שלמה שפאן

שירים וסיפורים

מבוא : דב סדן

הוצאת ספרים קרני בע"מ

במבוא כתביו

א

כתביו של שלמה שפאן בשירה ובסיפור, בביקורת ובמחקר, מעידים על מהותו ודרכו, והקורא בהם רואה דיוקנו של מחברם בעיקרי גילויו, אך דומה, כי כתוספת-ביאור לו מתבקש שרטוט דרך-חייו ועשייתו, כפי שהוא עולה מקטעי-דבריו בעל-פה, משרידי רשימותיו בכתב, מפירווי-זכרונותיהם של אלה שהיו מקורבים לו בתחנות חייו השונות. דרך-חיים זו צד שווה לה לדרכם של בני גילו וסוגו וסביביהם, אך גם צד שונה לה ממנה. הצד השווה דיו בהגדרה כוללת: אחד מצעירי ישראל, יליד תחום-המושב בימי הצאר וגידולו בימי הפיכה ואנדרל-מוסיה, פרעות ויסורים; גלבט בין מסורת וחידוש, בין המשך ותמורה, ורואה בעין-בשר בשקיעת חיי-העם בעירת-הגולה המתמור-טטת ובעין-רוח את התנערותם במכורתו מקדם, מקדים לטעום ולהטעים טעמה של ההתנערות הזאת בתחיית הלשון; והוא נישא על גלי-טלטול, שעקירת-קבע והנחת-עראי משמשים בה בעירבוב, עד שהוא בא לארצנו, כאל חופו הנכסף, ומתערה בה, נושא בנינה ונשואה כאחד. הצד השונה טעון הארה מפורטת: כבר שלושת היסודות הראשונים — עיירת-מולדתו, בית-אבותיו, בית-לימודו — שינויים ניכר בתוכם. עיירת-מולדתו — יארמוליניצי, הקרויה בפי היהודים יארמוליניץ, הנטועה ועומדת בפודוליה, שרויה בתוך יערות עבותים (ואמנם, נקראה דרך צחות: יער-מלא-עצים), לכאורה כמותה כשכנותיה, כך, אמנם, כמעט כל השנה, אולם במשך חודש אחד בה היא חורגת מהווייתה; הלא הוא חודש היריד הגדול, המכנס בה רוב באים מקרוב ומרחוק, בני עמים שונים; וימי החודש הם לא בלבד ימי סחר-ומכר אלא גם ימי שחוק ושעשועים, שהאורחים צריכים בידור, ובאים תיאטראות וקרסאות ולהטוטרים וטורחים לספק את צרכם בהנאה; וילדי העיירה עולם רב פנים ומנומר נפתח

לפניהם. בית־אבותיה — פה נולד (תרנ"ח) כבן בכור לאביו ר' אליעזר ב"ר חיים יצחק יליד גיקולייב ולאמו מרת חיה בת ר' יעקב ריפניצר ילידת העיירה, והם מכלכלים את ביתם על דרך המסורת שאינה מפליגה כדי אדיקות יתירה, שכן האב תורה והשכלה שקולות לו ועד התענינות בספרות העברית בת־הדור הגיע, והאם מצויינת בהבנה סובלנית ביותר. חינכו של בנם־בכורם חותם האם הצרה ניכר בו יותר משניכר חותם האב המאופק, וכעין אידיאל לילד ולנער היתה דמותו של סבו ר' יעקב שוחט, שמידת אדיקותו כמידת סובלנותו וכל עצמו כחולם הלום־תמיד, ונכדו, שהיה מעריצו הרבה, ירש תכונתו זו, שהחביאה מפני סביביו, אך הסגירה בדברים שבינו לבין־עצמו, בדפי רשימותיו, ולימים אף מילטה בסיפוריו שנתפרסמו ברבים. עד־מה היה כרוך אחרי סבו אנו למדים מדבריו שכתב לו, לאחר שנודע לו מות אביו: „כתוב לי, סבא, אל מי אכתוב עכשיו מכתבים בלשון־הקודש אם לא אליך". בית־לימודו — לא למד ראשית קריאה מפני מלמד־דרדקי, אלא מפני צעיר, שהיה קודם ריש־דוכנא ומרד על בעליו המלמד ופתח לו חדר משלו, שחידוש שיטת־לימודו העלה מחלוקת בעיירה, שכן לימד את התינוקות לפי „בית הספר" של מ. ב. שניידר, ואף החדר, שהנער למד בו אחר־כך מיוחד היה, — שכן רבו, ר' משה מור, שנקרא, דרך גזומה, מנדלסון של העיירה, נקט כעין שיטת־עבודה עצמית ועיקר לימודו תנ"ך, לשון עברית ודקדוקה, אף ספרות עברית ותולדות ישראל. ימי לימודו אלה היו זכורים לו לטובה, גם אם היה שוקל שכר כנגד הפסד; השכר — לימוד מסודר וכמעט מודרני ובראשית הילדות, שרישומה עז; ההפסד — חסרון לימוד ש"ס ופוסקים, והוא לו חסרון של ממש, שכן החדר לא באה ישיבה אחריו, אלא בית ספר עממי רוסי, שמשגמרו למד, על דרך השכלה עצמית, בקורסים־שבכתב ואף נבחן בפנקסנות איטלקית כפולה וכדומה, והוכר כפנקסן הבקי באומנותו (תרע"ג); ומקץ שלוש שנים (תרע"ו) נכנס, לאחר בחינה, לכיתה החמישית של בית־ספר למסחר בקאמיניץ פודלסק וסיימו בהצטיינות ובפרס של מדליית זהב (תרע"ט). תעודת הגמר, שהקנתה לו תואר של קנדידאט־לקומרציה, מראה מערכת־לימודים מרובה ובכללה לימוד ארבע לשונות — רוסית, אוקראינית, גרמנית, צרפתית; אך מקונטרסי־נעוריו ניכר, שעיקר ידיעתו והתענינותו היתה בעברית וברוסית.

שכן הקונטרסים האלה מלאים שירים, שניכרים בהם כיבושי השירה של ביאליק, טשרניחובסקי ושניאור, עד כדי השלטת הקלטיקה שלהם, ומצויים שם תרגומי שירה, מהם משירת רוסיה ומהם משירת אחרים, אלא שתרגומם על פי תרגום רוסי, וראוי להעיר, כי מי שעתידי להיות מתרגמה של הקלאסיקה לא למד לטינית, שלא היתה בבית הספר ההוא חובה אלא רשות בלבד.

ב

כניסתו, כתלמיד-למשפטים לאוניברסיטה האוקראינית בקאמיניץ פודולסק, חלה בימי התמורות וההפכות, ואין צריך לומר, כי צעיר ער ורגש כמותו נמשך לפעילות ציבורית, שכבר עשה בה בעיר-מולדתו, ועיקר פעילותו במערכה הציונית והעברית בקרב הנוער המתלמד ובאגודתו "קדימה". היה זה המשך-פעילותו בקרב תלמידי בית-הספר התיכון, שמשמם השתתף בועידת התלמידים הציונים שנערכה באודיסה, במעמדם של ביאליק ואוסישקין. כשם שימי הפרעות (ירמולינצה היא במחוז פרוסקורוב) עוררו אותו להיות מכלל המתנדבים שנסעו, מטעם הועד הציוני המרכזי, בסכנת נפשות, מקהילה לקהילה לעורר את יהודיה ולסייעם, כך ימי העמידה על נפש הציונות עוררו אותו למלחמה נמרצת על אפיו של בית-הספר העברי "תושיה" שבהגלתו, כשעבר לימים לידי היבסקציה. המלחמה הזאת, שנמשכה שנה תמימה, נסתיימה, כמובן, בנצחוננו של יריבו, שהשלטונות עמדו מאחוריו, והיא גם נסיבה לבריחתו אל מעבר לגבול (תרפ"א). מכלל פעולותיו בקאמיניץ ראוי להזכיר השתתפותו בקובץ לעניני ספרות שנדפס בסטנסיל, "במתנו", וביחוד את שירו שחתם עליו בכינוי ש. ספרדי. פה נרקמה גם ראשית ידידות שבינו ובין סופרים ופרחי-סופרים, ביחוד אברהם רוזן ואהרן אשמן, והיא ידידות שנתקיימה עד אחרית ימיו, כדרכו של שומר אמונים.

לימים היו מאורעות שונים מעלים לפניו זכר ימי עשייתו בקאמיניץ וכן, למשל, הוא רושם: "דיברתי על היהדות באוקראינה, ונזכרתי כי הזמת פטליוורה. ברוך דיין האמת, עוד חי הוא עומד נגד עיני. בשעת חגיגה גדולה של האוניברסיטה האוקראינית בקאמיניץ ובפניו של פטליוורה דיברתי עברית — נאמתי — בודאי במשך איזה רבע שעה. מאין היה עוז לעול-הימים? במשך הזמן בודאי יצלצלו הדברים כאגדה. דיברתי על גוי ואדם בשפת-קודש

באני הרוצח הגדול הזה". והיא, היהדות הגדולה והמעונה, היתה עולה וחוזרת ועולה לפניו וכן ירשום: „מה גדול הכאב לזכר היהדות הרוסית, האוקראינית. וגם לזה קהינו — אין גם הרגשת היה של כאב, כאבנו“.

ג

ראשית גלגולו במזרח-גליציה היתה לטשורטקוב (יוני 1921). וישיבתו בה הותרה, בכוח אישורו של שר-המחוז, כי עבר את הגבול ונרשם, והיתר ישיבתו כארבעה חדשים. מיד הטיל את עצמו לתוך עשייה, שכן לא יצאו אלא יומיים לקבלת התעודה היא להיתר-הישיבה וכבר ניתן לו, מטעם שר-המחוז, אישור אחר — לשאת, מקץ חודש ימים, הרצאת-פורמבי על שירת ח. נ. ביאליק, ולפי דברי עצמו נפל לתוך העיר בעצם הריתחה של עבודת קרן היסוד: „ואני אחרי שנאלמתי דומיה במשך של זמן רב — מובן שפתחתי את פי ואזרתי חלצי לצאת כגיבור ולעשות את מלאכת ד' אמונה — נכנסתי לעובי הקורה ונואם ונואם ונואם. אני חוזר ונואם“. לפני תום מועד היתר השהיה נרשם, כנהוג בימים ההם, בועד ההצלה בלבוב כפליט שהודיע על אבדן תעודותיו, ואישורו על כך היה בחזקת תעודת זהות. מכאן שלא נעזר בתעודה, שהיתה תפורה עמו בקפלי בגדו במעבר הגבול, — תעודה, הנושאת חותמת אוקראינית של רשות העיר ותתימותיהם של אזרחים יהודים ושאנים יהודים אך לשונה לשון הפולנים והיא מעידה על מוסריותו והעדר-זיקתו למפלגות מהפכניות, תעודה אפינית זו (ניתנה כבר בימי הבולשווי-קים) נשמרה באוצרו, כשם שנשמרו מכתבי-המלצה שונים, שלא מסרם על פי כתובתם. עד-מה, אמנם, נכנס בעובי הקורה לפעולה ציונית ועברית מעידה חברותו בהסתדרות המורים העברים, ונועדה לו מטעמה אף עבודה, (שיעורי ערב לפליטי אוקראינה מטעם הגוינט), אך נמשך לחבריו החדשים, בני גליציה, תלמידי אוניברסיטת אות, שנעשו מורי הגימנסיות בשאר גלילות פולין ומחוזות הספר שלה. הזרימה הזאת, שבלעדיה לא יתוארו שם לא ייסודה ולא קיומה של הוראה עברית תיכונית הראויה לשמה, היא פרשה הצופה למלוא-תיאורה; ולענינו עתה נסתפק בהערה, כי היא גם פריה הבשל של תנועת ההשכלה העצמית של תלמידי הגימנסיות „צעירי ציון“ ותלמידי האוניברסיטאות „התחיה“, שלא נמשכו לגל העליה השלי-

שית, והלכו לבנות חינוך עברי. כמופת להליכה זו היה, כמדומה, ירמיהו פרנקל, שכבר היתה מאחוריו קאריירה של פרקליט ושופט והניחה, ונעשה כראש-מורים בגימנסיה „יבנה“ בלודז', שכמותה כשארי גימנסיות נזקקה למורים בני ארצו, שאף הם קאריירה אחרת לפנייהם ואפילו אחריהם, ויצאו בעקבותיו. ככל המשוער היתה ידו בהזמנת הסטודנט הפליט, שיצא לו בינתיים מוניטון, אם כי הקריאה לא יצאה מלפני הגימנסיה שבהנהלתו שהיתה כולה עברית אלא מלפני הגימנסיה היריבה שהיתה חלקה עברית וחלקה פולנית, שבהנהלת הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא. אין בידי להכריע, אם היתה פה כוונה מלכתחילה, אבל ברורה הפעולה-בדיעבד — הנקרא, שלא ידע בשפת הפולנים וספרותם, היה להם למורי „יבנה“ כמועמד רצוי לתוראת הספרות העברית במוסד היריב, שהם חלקו על דרכו; ואמנם עשוי היה לחזק ואף חיזק את העבריות בגימנסיה ששימש בה, ששמה הרשמי היה: גימנסיה ב' היהודית לנערים של חברת בית הספר היהודי התיכוני, ומדורה ברחוב מאגיסטראצקה. עדימהרה התרקמו יחוסים מצויינים בינו ובין שאר המורים וביותר מנהלם, ד"ר מיכאל בראַנדשטטר, פדגוג נלהב ויודע להלהיב לאהבת הספרות, ביחוד הסלאבית. שאף הוא הניח משרתו בגימנסיה של הרשות (כגון הגימנסיה בלבוב, שבה זכיתי להיות מתלמידי לספרות גרמנית) וסייע לבנינו של החינוך היהודי. הוא היה, אמנם, בנו של סופר עברי מפורסם, הוא ר' מרדכי דוד בראַנדשטטר, אבל כדרכם של רוב בני סופרי המשכילים לא ידע אביו להורישו לא ידיעה בלשוננו ולא בקיאות בספרותה, והיה מיצר על כך ומתקנא ביודעיה ונוהג בהם רוב הוקרה. ואם הוא כך, — סגנו, שאול ריגר, איש עברי מובהק, לא כל שכן.

מפיוזרי רשימות ניכר, כי הפליט הצעיר התערה ברחשי החברה של העיר הסואנת ונרקמו כמה וכמה חוטים של קרבה וידידות לחוגי תרבות שונים. הרקמה הזאת דין להבליט בה שני קוים: הקו האחד הוא חפצו להשיח את עצמו דרך סיפור שתכניתו רשומה בשילוח, והיא בנויה כשכבה על גבי שכבה — שכבה ראשונה, היונקת מחוויות רחוקות יותר, חוויות ילדותו ונעוריו במחוז-גידולו; שכבה אחרונה, היונקת מחוויות קרובות יתר, חוויותיו עתה בעיר שהייתו. עד היכן בישולה של התוכנית הגיע אתה למד מפירוט הנפשות האותנטיות, שאמר לעשותם נפשות-עלילה. הקו האחר הוא נסיונו לסייע בבנינה

של בימה, שבראשה עמד ידידו אהרן זאב וויינטרויב, לימים: אשכולי, והוא אמנם יצא לימים לפעולות, כצורת חוברת „אנך“. נראה כי החשיב את נסיונו זה, בין מתוך שלא מצא נתיבה לבימות הקיימות בין מתוך שביקש בימה מיוחדת, והרי עסק בו כבר בהיותו בארצנו, ואף זכרו היה חביב עליו, עד כי לשנים, בהוציאו את ספרו היחיד שענינו ספרות יפה, קרא את ההוצאה כשם החוברת.

ד

ימי ישיבתו ועבודתו בלודז לא ארכו, כשם שלא ארכו ימי ישיבתם ועבודתם של טובי חבריו שראו את עשייתם בגולה עראי. ושוב נעיר כעל מופת את ירמיהו פרנקל, שהתעורר וחזר והתעורר לעליה, וכבר היה בדרכו אליה ונתבע לחזור ולפי פסק דינו של הרב צבי פרץ חיות נענה לתביעה. ואם בני הגלילות ההם כך, בן גליל רחוק, פליט וגולה, לא כל שכן, אף שהנהלת הגימנסיה היתה מעונינת לעכבו ואף שידע עצמו כי אפשר העיכוב לטובתו, שהרי הסביבה החדשה, הדינאמית, הניחה לפניו כמה פתחים להרחבת אפקו ולהעמקת דעתו. אין בידנו להכריע, אם נטייתו ללימוד הקלאסיקה, שנעדר, כאמור, מהשכלתו, והעדרו הורגש לו באוירה של גידולי קלאסיקה, התעורר בו כבר בימים ההם, אבל יש מקום להניח, כי האוירה הזאת הכשירה את המסד לכך. אולם משנצטרפו גם תשוקת העליה גם צרות של בעל פספורט נאנסן, הקדים את חבריו בעליה. מצויד באישור, כנראה מדומה, כעובד בית החרושת לטכסטיל, לכס את טאגליכט, השיג ויזה, והגיע באניה „רומניה“ (15 אוקטובר 1923), לארצנו. כל אותם הימים, הסמוכים לעליה ולאחריה היו לו כימי חג, וביותר שחלו בימי חג (סוכות ושמחת תורה), והרי קצת קטעי דברים ביומנו — עם תיאור „החלוצי“ ומשרד העליה: „מצב רוחי עלה — אני צוהל. עולם חדש לגמרי“. או למראה המוני העולים: „ככה נבוא ונכבשנה את ארץ־אבותינו — דמיוני יוצר תמונה מרהיבה זו — הנה ככה ראה אותה בחזון גם המנהיג הגדול הרצל זכרונו לברכה“. ביחוד מעודדת את רוחו מציאותם של הרבה נשים, הרבה משפחות בסיעות העולים. ודין להזכיר כי אמירה גלויה, מפורשת בסולם מאזורי אינה על דרך האמירה המצויה בנפוצות רשימותיו וציוניו, שרובם בסולם המינורי.

ראשית מגעו עם ארצנו נלוותה לה הרגשת מולדת שבויה או, לפחות, מקופחת ונעלבת: „תל אביב. הסגר, פקידים נבלים. עיניי

נפש ממש. אני מצדיק בכל־זאת הדין. קצת גלגול־מחילות וחיבוט־
הקבר — כלום באמת צריך כל דבר לבוא בקלות יתירה". עס־זאת
לא מחל להם לפקידי המנדט ומשמשיהם קבלת פנים זו, ופקד גם
אותה בפקדו עוונותיה של הרשות הזרה, שלא היה באוהביה ולימים
אף התחבר עם שוטמיה הפעילים. אבל קשים ממעצורי־חוץ
היו מעצורי־פנים: „ואצלי לעת עתה ספק. ספק ככל הספקות שלי,
וחוסר אמונה. אולי רק מרמים האנשים את עצמם, אוטווגסטיה — —
אחרי חצות צריף בודד בשדה. יש רגע ונשמעה יללת התנים. בדברי־
הנביאים היתה יללה לסמל השממון, הריקנות, החורבן — — בפעם
הראשונה נדמתה לי לבכיה ממש — ונבהלתי. אולם עד מהרה
הבינותי, נזכרתי, כאילו זכרון ישן, שנשכחה, שנמחק, בלט והופיע
פתאום מאד. — יללת התנים — הזוהי השארית היחידה המזכירה
את ארץ־ישראל הקדומה?"

ה

כאמור, מכתב־המלצה שהביא עמו, ושבהם כתבו בו רוב שבחו
יצחק קצנלסון, י. נ. שמחוני, יוסף שווייג (שתקאי), שאול ריגר,
נשארו בכיסו, הוא לא הביאם לא ליוסף אהרונוביץ ולא לדוד
שמעונביץ (שמעוני), ואולי הוציא מן הכלל את דוד ילין, אם כי
גם המכתב אליו נשמר בעזבונו. דרכו בהוראה היתה במקדה של
העשייה בימים ההם — לקיבוץ, לעמק. נראה, כי ביקש להסות את
ספקותיו בענין הקבוצה הגדולה ולא עלתה בידו, ואחרי התבוננות
חוזרת יכתוב (טבת תרפ"ד): „וראשית כל הדבר הרחוק לי [ממני]:
בית הילדים. גדלים ילדים ללא חינוך־אב ואהבת־אם. ההורים הם
בבחינת „יום טוב" — — וכשאני שואל את עצמי: מה סופו של חינוך־
זה — רבים הספקות". אף האמונה בכוחה של הקבוצה, שהיתה בימים
ההם לזהטת ומלהיטה את הרבים, היא לו בצריך־עיון: „ואצלי שוב
אותו דבר: אין אני רואה, כלל, ציבור, תנועה, רק פרטים
פרטים, יחידים יחידים' השונים באפים וטיבם שהשם יודע מאין
ולמה באו". וכתום כמה חדשים חוזרים הרהוריו על ילדי הקבוצה ואף
הם במזל ערעורים קשים, אם כי מורגש שהוא טורח להתפיס קצת
ויהי בלב קשה: „יש אולי להצטער על ערך של חוויה נפשית שתלך
לאיבוד". והכוונה שוב לבית־ההורים, לחיק־המשפחה. לימים והוא,
רחוק בחייו מחיים אלה, היה רואה זכות לעצמו שהקדים בספקותיו
את המחנכים, שלא יצאו מליבוטיהם עד עתה, וביחוד את המספרים,

מספרי הקבוצה, שספקותיהם מרובים מוודאויותיהם. אמנם, הוא עצמו, שחפץ הנתנה היה מרובה בו על תביעת הקבלה, וידע להתחבב על סביביו, עשוי היה להתערות באוירתה של קבוצה, וביותר שנטה לתפיסה הפרדוכסית שהיא, כנראה, אף מאומתת במציאות, שאין לך כעדה הגדולה לאפשרות הבדידות, לאמיתה, והרי מעודו ראה את הבדידות ככורח האדם וגורלו. על כל פנים לא יפלא, כי לא התמיד בחייחברה אלה ומשטרם, אולם עד שהכריע לצד ההליכה לעיר, ניסה בברומה לחיי קולקטיב של חינוך — ועדה הפנייה לש. ז. פוגאצ'וב לספחו למפעלו, כפר הילדים בגבעת המורה, ומשלא נענה הלך תחילה לתל אביב ואחרי כן לירושלים.

המעבר לשיבת-קבע בירושלים בא בעיקרו בשל חפצו להמשיך לימודיו, מה שניתן לו עם פתיחת מחזור לימודים קבוע במדעי היהדות באוניברסיטה העברית. במשך חמש שנים (תרפ"ו עד תרצ"ב) היה תלמיד ומורה כאחד. תלמיד — שמע לקח בספרות עברית כחוג ראש ובפילוסופיה וקבלה כחוג־מישנה; וכן בשפת יוון ספרותה ותולדותיה — ומוריו צבי דיזנדרוק, דוד ילין, א. צ'ריקובר, יוסף קלזנר, גרשום שלום ומשה שוואבה. מורה — תחילה בגימנסיה ריאלית, מגמה מסחרית (בהנהלת שלמה שור), ואחר־כך בבית הספר התיכוני למסחר (בהנהלת זאב חיות), וכן בשיעורי־ערב מטעם הסתדרות העובדים. גם פה וגם פה ידע למשוך את לבם של תלמידיו הזוכרים עד־עתה את מורם לטובה, ודיינו בשתיים עדויות של מי שלמדו מפיו בכיתות הגבוהות; העדות האחת: „הוא עשה את השיעור כחוייה“, העדות האחרת: „עם כניסתו לכיתה פרץ משבר רוח מיוחד, משהו רענן ומרנין“; כשם שדיינו בעדותה של מי שלמדה מפיו ראשית ידיעה בלשון: „אפשר אנחנו נשכח את הרבה מן הספר אשר אתה לימדתני אבל לעולם לא נשכח את הטובה ואת הסבלנות של מורהנו (!) הטוב“. ולא יפלא, אם תלמידיו קיימו קשרים עמו גם לשנים, בין ישבו בארצנו בין ניטלטלו אל מחוצה לה ואף הרחיקו ביותר (ארגנטינה, מכסיקו).

אמנם, היכה שורש בירושלים, ובהעלותו אליה מעבר למסך־הברזל את אמו ואחותו ניתנה לו הרגשת־בית בה, וחיבב נופה וסביביה — היה באגודת המשוטטים, ואף בראשוני חבריה, ובכללם מזומנתו, רחל גברילוביץ־גבריאלי, (ילידת ירושלים מדורות, מצאצאיו של ר' יהוסף שווארץ, חוקר ארצנו הנודע בספרו „תבואת הארץ“) והיא,

רעייתו וחברתו הנאמנה בחייו, נוצרת עתה נחלתו. אולם מעברם לתל אביב (תרצ"ג) פירושו פרישת כנפים. פה בעיקר עשו את ביתם כבית־מנעמים, שכינס סופרים ואנשי מדע, ודירתם בקרית־מאיר היתה, ביחוד בשבתות, הומה התנצחויות של תורה ודעת; פה גתרחב פעלו בהוראה מקפת והעמיד תלמידים הרבה, מהם הנודעים היום בזיי הרוח והמעשה, היודעים ואף מודיעים, עד מה הם מחזיקים טובה למורם השקט וסוער כאחד, שקולו היה רוגש ומאופק כאחד, והיה יודע להשליט את עצמו על ניגודיו בהרגשת קצב מאוזנת. לימים (תש"ה) עבר לבית המדרש למורות על שם א. ל. לוינסקי וראה הצלחה גם בו, וסופו נתמנה מפקח החינוך התיכון מטעם הזרם הכללי, שעמידתו היתה, כנודע, קשה, אך קשרי־ההבנה עם חבריו, שלוחי זרמים האחרים, אפרים א. אורבך ויהודה ארליך (חברו מחבורת „אנך“) עמדו לו בקשייו, והקרובים אליו, שידעו גם בחליו, חולי הלב, שמחו בראותם אותו מתפנה כולו לעבודתו האהרת, עבודת הספרות, אם בעל פה — כמרצה לפרוודיה באוניברסיטה העברית בתל־אביב, וביחוד בכתב — הוצאת ספרי תרגומו ומבואותיהם.

וזאת לזכור, כי טרחתו לקדם את מערכת הלימוד ורמתו לא פסקה ממנו כל ימיו, והרבה אותות לה ובכללם, יגיעו בחיבור ספרי לימוד ועיון — מזה דקדוק עברי שימושי (עם משה גוטשטיין וז. ליבנה), ומזה שתים אנתולוגיות (עם יעקב בקר): „מבחר המסה העברית“, „מחשבות ודעות“ ושלישית (עם ראובן אבינועם) „שירת מלחמה וגבורה בישראל“. ועוד שתים אנתולוגיות התכוון להוציא, האחת מבחר הפיליטון העברי, האחרת מבחר שירת יוון.

1

אבל משהזכרנו את תכנית האנתולוגיה האחרונה, נכנסנו אל מעבר לתחום־הוראתו, הלא הוא תחום־יצירתו. ואם ליצירתו, הרי ודאי שראה תחילה, ואולי אף לימים, כחטיבת־ראש בה את שירו וסיפורו וכחטיבת־משנה בה את תרגומו; אך דומה, כי ככל שהפליג במעשי־התרגום ונתאששה עשייתו, נשתנתה הערכת עצמו על עצמו, לא בלבד לכרהו אלא גם לרצונו. אמו, מחברות־עזבונו מלאות שירים, שקצתם בלבד נתפרסמו ברשות־הרבים והם, בתוספת שירים אחרים, מובאים עתה בראשונה במגילת־ספר, כשם שהן מלאות שרטוטי סיפור, רשימה ורפלקסיה, שהשלמים שבהם הדפיס במקובץ בספרו „בדרך מבית המחזה“, ונוספו לו עתה קצת סיפורים אחרים,

וכל אלה מעידים, כי נשא את נפשו לכתיבה משלה, ואם משאת־נפשו לא באה על מילואה, הסבו לכך, כמדומה, שני טעמים. הטעם האחד היה בניגוד שבין הכרתו הברורה, שדחתה תחילה את דרכה של השירה העברית הצעירה על שום ניתוקה החד מעם השירה הגדולה שלפניה ובימיה, ובין הרגשתו הברורה גם היא, כי שמירת המסורת על דרך ההמשך, שאינו נתפס לאפיגוניות, היא קשה יותר מכל חריגת־שינוי מעל המסורת ומכל קפיצת־חידוש מעבר לה. הטעם האחר, כי ההתגברות הגמורה על הניגוד שבין הכרתו והרגשתו על דרך מסת־שיר משלו היתה מחייבת אמונה יתירה בכוחו משהיתה בו, והרי ביסודו איש הספקות היה והם שלא הניחו לו להפעיל אותה מנת־הנרקיסיות, שדרכה להעמיד לפני בעליה את מידת ההשגה הסוביקטיבית שבו כמידת הישג אוביקטיבית שלו, וממילא לא ניתן לו ליהנות כהנאת המתנחמים על נקלה באמרם: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון את לבו לשם שירה.

ולענין השירה העברית הצעירה, כפי שנראתה לו בגילוייה בשלהי העליה השלישית ולאחריה רשם לעצמו: „שירת התקופה היא שירת הרבים. שרים, לכאורה, בגוף ראשון אבל הכונה להמון. הבאמת קלט היחיד את נשמת הכלל ותהי שלו, עד כי התמוגו צלילי הליריקה הטהורה עם ביטוי החוץ? ... קשה להאמין, ורגש זה של איראמון וחשד־זיוף הוא המלווה אותי בשעת בואי במגע עם השירה העברית החדשה“. לא שהוא מכחיש מציאותם של משוררים לוחמים ושירה לוחמת, ואדרבה, שילר והיינה, ביירון ופושקין ולרמונטוב ואצלנו יל"ג וביאליק ושניאור הם לו משוררים לוחמים שהלכו אם לפני המחנה אם בטרם היות מחנה, ואילו המשוררים במול שירתנו החדשה אינם נראים לו ראשי מחנה אלא גרוריו, ואין הוא מניח חומרת ביקרתו עד שהוא פוסק: „לא תוכחה נבואית כי אם קינת נשים וזנות, לא ציון־דרך והתוויית ארחות, כי אם מאסף חלש ורפה אונים“. אף שירת הכרך בלשון עברים, שפשטה בימים ההם, מתמיתהו, שהרי היא למשורריה, ילידי העיירות, מציאות שאולה, ובמרירות־מה יאמר: „וחושבני גם שאם יכתוב משורר — לא מפורסם כמובן — שיר אהבה, תסרבנה המערכות לקבלו, להדפיסו, טון זול, הוא לאהוב בימינו“. ואף ערעור אחר לו — הוא פורש שמותיהם של למדן ושלונסקי ושואל לשייריהם: „כלום משמשים הם ביטוי או סיפוק לדור הצעיר הנולד והמתחנך בארץ. מה יודע הדור הזה משירתו

הבכיה והקינות — ונערה אין בשיר, ואהבה לא תזכר ולא תפקד?
והיפלא, כי אהבה של קבק וספרו של [משה] סמילנסקי נחטפים
ונקראים על קרבם ועל פדרם. ברשימותיו בימים ההם משורטט
גם ויכוח עם א. צ. גרינברג על שום מאמרו בענין אמנות חדשה. אף
דרכה של השירה, על ניסוייה המודרניסטיים [„מלך חמוץ“] קשה
בעיניו, ודרך לעיגה יאמר: „פרוזה מנוקדת ומחולקת לשורות קצרות
אינה עוד שירה“. ובכלל, השחרור ממשמעת שירה, שדרכה במשקל
ובחריזה, ממרידה, שהרי אף גדולי המשוררים קיבלו את עולה
מרצונם, ועל-כן הוא מפלה לטובה את א. שלונסקי שכוחו יפה,
לכתוב שיר ממש.

שיחת ביקורת זאת וכזאת, שיחה שבינו לבין דפי מחברתו,
משקפת נאמנה את ראשית פגישתו עם השירה החדשה ואת רוח
התנגדותו לה, שנתפיגה לימים, אבל לא נכחדה. והיא נתפיגה מתוך
שראה חובת־אמת לעצמו להכיר באפשרותו של נס, שבו שירת היחיד
ושירת הרבים עשויות לעלות מגפש המשורר, לא בלבד בסירוגי
ביטוי אלא אף באיחודם. בחינת נס כזה נראה לה מראשית נעוריו,
נשר שירתנו ועתה נתגלה לו בשכמותו. דבריו בזה קצרים ונהירים:
עיקרה של הזיקה ליצירה בהתייחדות — לפנים היה מתייחד עם ה. נ.
ביאליק ועתה עם א. צ. גרינברג.

ז

נמצאת תפיסתו את שירת דורו כעורמת קשיים על גבי קשיים,
שעוקצם מכוון לעצמו וממילא לשירתו. אם להעמיד את תפיסתו
על שירתנו זו על עיקרה ניתן לומר, כאילו נקלע בין רומנטיקה,
שראתה את עיקרו של ההשלם ביצירה של אתמול ובין אוטופיה
שראתה את עיקרו של ההשלם ביצירה של מחר, בעוד היום, ההווה,
הוא כגשר רעוע ביניהם, והוא ושירתו כפוסעים במהוסס על גבו.
עד היכן הגיע היסוסו אתה למד מכך, שאילולא דרישתו המפורשת
של עורך „בוטנאיי“ ולא היה חותם שמו ונחבא מאחורי כינוי, החתום
על כמה וכמה משיריו, הוא הכינוי ש. נפש. מה שהוא עיקר לנו,
היא הסברה שבידנו, כי בימי התנגדותו, שלא המתקחה עדיין
ההתפייסות המסוייגת שבאה לימים, נולד המתרגם שבו. ודין
להדגיש: המתרגם שבו, כלומר בה"א הידיעה, כי מתרגם היה גם
קודם לכן, ולא עוד, דומה כי קיים חיבור בין מעשי תרגומו בשנות

עלומי ובין מעשי תרגומו בשנות עמידתו, והמעלעל במחברותיו, מוצא, שמנין שיריו שכתבם בימי נעוריו מרובה, אך לא מעטים בהם דברי התרגום. תחילת כתיבתו בשירה היתה, כאמור, רוסית, אלא ששיריו בה לא נשמרו לו, ביתר דיוק: לא שמרם, אלא בתרגומו של עצמו ללשונו. ואף זאת, בכור שיריו שנשמרו (23 פברואר 1912) אף הוא דבר תרגום, ונשמע אפילו ניב מקורו („היומור שלי יהיה למלאך“). ומעשי תרגומו בנעוריו אינם מסתפקים בשירתם של משוררים רוסיים, החל בז'וקובסקי וכלה בבאלמונט, או משוררים רוסיים-יהודיים, וראש להם חביבו של הדור ההוא, שמעון ש. פרוג, אלא כוללים אף משוררים אחרים, שתרגמם על פי תרגום, מהם אוסקר וויילד („הבלדה על בית הסוהר ברידינג“), קנוט המסון, וביחוד היינריך היינה שנמשך לקסמו וקסמיו, גם בקו המסורת של שירתנו ומשורריה, גם בקו התרשמותו גופו. עד היכן הגיעה זיקתו זו, אתה למד מתוך כך, כי ברשמי זכרונותיו מימי ישיבתו בפאריס נסבים רוב הדברים על היינה וקברו. ולא בכדי פתח את הספדו על קברו של המתרגם-האמן לפרוזה של היינה, הוא שמואל פרלמן, לאמור: היום הבאנו את היינה לקברי-ישראל.

הדגשנו מעשי תרגום אלה, מהיותם עדות לנטייתו מטבע סגולתו, וככל הנכון יכולת, שנצברה בו ולו בניסויי תרגום אלה, וכאלה מקדמת נעוריו, עמדה לו מצד-מה בבואו למזג את כוחו על תגברתו ואת קנינו שקנאו בשנות עמידתו, קנין שירת יוון. ודומה כי המפנה הזה, שהכריע את כף עיקר יצירתו לצד התרגום, חל בשעה שבינתו בשירה החדשה ובחינתו בה היו ברום הפקפוקים. ההכרעה, מלבד שינקה מחפצו ומכוחו להשכין יפיפיותו של יפת באהלי שם, התפרנסה אף ממחשבת הכינוס. באחת רשימותיו, שבה הוא פוסק, כי אין נחת מן הספרות החיה, הוא אף מבאר בה את ההליכה לכינוס, ומודה באוצרות הצפויים וצפונים לנו מכוחו ובכוחו, לאמור: „איזה שילומים שמורים לנו בעבר בעד אפסות ההווה“. ואף תרגום מיטב ספרותם של העמים בכלל כינוס, וסימנך: ביאליק הוא לא בלבד מסדר בעל ספר אגדה ומהדיר שירתנו בימי הבינים וכדומה, אלא אף מתרגמם של סרוונטס ושילר.

ואף זה יובא מדברי שיחו: כשם ששעת משבר יפה לה שיבה למקור, וראינו כמה וכמה פעמים בספרותנו עד מה נחשבה לה

השיבה למקורה, שירת המקרא, כך יפה לה שיבה למקורם של שירת העמים, שירת הקלאסיקה הקדומה ושירת יוון בראשה.

ח

ידענו, כי עשה מלאכתו אמונה ופעלי התרגום שלו למן תחילתם, הוא האידיליה של תיאוקריטוס שהפתיעה בחידושה (הנגינה הנכונה), דרך ההמנאות אל דמטר ואל הרמס, ההימנונים והשירים ההומריים, שירת הסיודוס, משלי איסופוס ושירת האלגיה היוונית העתיקה ופרקי האיליאס הראשונים, הם תרומה גדולה לספרותנו ולשוננו, אוצר בלום של יופי, חכמה וחקן, וכבר נאמר שבחו בפי בני־הכי, שעמדו במפורט על מערכת הכיבושים וההישגים, ובמיוחד על היכולת להתגבר על קשיים מיוחדים, בעיקר בהכסטר (הכורח לפתוח כל שורה בהברה מוטעמת) ומעשה תרגומו היה גם עילה לבידור ממצה של הבעיות הכרוכות בו; ותמצית שבחו היא בהגדרה, כי אם רוב יתרונותיהם של מעשי תרגום אלה לא נמלטו מצד של מגרעת, לא של המתרגם היא אלא של טבע לשוננו היא, כי המתרגם השיג כל מה שניתן להשיג בדורנו (חיים וירשובסקי), ועדות נחשבה לטיב־עשייתו היא אף הודייתם של בני־אומנותו, אם של מי שקדם לו (בנציון בנשלום), אם של מי שבא אחריו, ואף שר לו שיר־מספד ותהילה, כמתכונת שירת הקלאסיקה (שלמה דיקמן) שנאמר בו:

אַל בְּמַת־הַלִּיקוֹן, אֶל אֶפְדֹן הַמוֹזוֹת לְקַחֵת
כִּי אֶתְכּוֹף אֱלִים, / חֶמֶד יָן הַיָּסָה.
שָׁנָב וְחַן־אֶמְנוֹת לְתַרְגּוֹם־שִׁיר־לוֹעֵז הַעֲנֻקָה,
הוֹד רוֹמְמוֹת צַחֲיָה, / קָסֶם־פָּאָר מְזִי־אֹ
סוֹד־תְּצוּקָה מְפִיחָה שְׁעֵנָה בְּאֹזְנֵיךָ אֶפְלֹן,
זֶה הַקֶּשֶׁת הַנּוֹרָא, / נֶצֶר־לִטָּה בְּדָלְפוֹי.
אֵת חַרוֹזֵיךָ בָּלֶם פָּאָרָה אֶנְטָה בְּרַב־חֶסֶד,
בַּת־אֱלֹהִים עֲנָה / לָהּ הַתְּפִלָּה בְּשִׁיר.
מֶה יִקְפִּיט, בְּן־שָׁם, - הַתְּשִׁי כְּכֹזֵר־וַרְעֵ־הַלֵּם.
נְבִל־יָן וְעֹשׂוֹר / מֶה נְעֻמוֹ בְּעִקְרִית
אוֹלְמָפוֹס! הֵר הַמוֹעֵד, עַל פְּסוֹת בְּמוֹתֵיךָ בְּאִתֵּר

שֶׁר שִׁירְתֶּךָ לְעִמּוֹ / בְּיַד-יִשְׂרָאֵל הַעֲדִין.
 קָם מִחֻשְׁבַּת הָעֲתָרוֹן הַסִּיאָדוֹס בְּיַד-בִּיאִיטְיָאָה.
 אָף מְעֻשִׁים וְיָמִים". / סִפֵּר, מִגִּן-הַבְּרָקֶלֶס"
 שׁוֹב מִגְּלִיּוֹ שֶׁל הַלְּמִי עָלָה מִן הַטְּרַטֵּר וַיְחִי.
 אִיסְפּוֹס זֶה הֶחֱכֵם / קוֹל הַשְּׂמִיעָנוּ שְׁנִית.
 הוֹמְרוֹס, בְּיַד-קְלִיאֵפִי. הַקִּיץ בְּהַדָּר הַכְּסֻמְטָרִים
 לֹא נִשְׁמָעוּ כִּיהוּדָה, / לֹא יָדְעוּם בְּצִיּוֹן.

ח

מעשה תרגומו ודאי שהם קרנו הקיימת ופריה, אבל דין שלא
 יסתמו פתחי הערכתנו ליגיעת רוחו בחלקתו שלו עצמו, (שמחתו
 על כי תרגומו זיכה אותו פעמיים בפרס טשרניחובסקי, לא הגיעה
 לשמחתו על כי שירו שלו זכה בפרס האוניברסיטה העברית) וביחוד
 בחלקת הסיפור, שכלל המשוער נראתה לו בה אפשרות פורקן
 לעצמו, ואף רב יתר משנראתה לו בשירתו. השערה זאת מסתייעת
 גם בגופה של עובדה, כי לא גבר על היסוסיו לכנס את מבחר שיריו
 ולפרסמם ברבים, אך גבר עליהם וכינס קבוצת סיפוריו הנזכרת
 ופרסמה ברבים; אבל עיקר חיזוקה של ההשערה היא ברוב הרשימות
 של מיני תיאור ומיני ציור, שניכרים בהם מאמצי ניסוי להגיע לכלל
 נוסח משלו בדבר-סיפור ודרכו. וכבר הרמזנו על תרשימו של רומן
 אחד, שהתכוון להעלות את חוויותיו והתבוננותו במעגלי החברה
 והאישים, שהיה שרוי בהם בלודו, כדי מערכת סיפור מקפת, וניתן
 להוסיף תרשימו של רומן אחר, שענינו עולם של צעירים מארצות
 שונות ולעומתם עולם של זקנים, (ואף פורש דגם לו והיא דמותו
 וגורלו של ברנשטיין-כהן), אנשי "החבר", כמה ממשוררי הדור
 בארצנו, מנהיגי פועלים וכדומה.

אמת, העיון המדוקדק בקטעים הפזורים במחברותיה אינו
 מאשש את הסברה, כי היה בכשרו ובנטייתו כדי רומן מגובש
 במתכונתו האפיתאוביקטיבית; ואדרבה הם מוליכים בפירוש אל
 נובילה הפרירה בתבניתה הלירית-סוביקטיבית, והם אמנם הוליכו
 כדרך שהוליכו אליה. הכוונה בעיקר לקטעים, שיש בהם משום
 תהיה על עצמו, והם מצויים גם ברשימותיו גם באגרותיו. אתה
 מוצא בהם הבהוביזכרונות ביחוד מימי הילדות, אף תיאורי חלומות,

ופעמים אף עקיבה אחרי שורשם של מיני נוהג והרגל והדברים מאירים גם אם אינם שמחים.

עתים מתעגלת רשימה חטופה של פירווריזכרונות כדי מצע של ציור על עוקצו ההומורי המר, כאותה רשימה המעלה את זכר הפלישה של גיסות אוסטריה לעיר מולדתו, מראות החזית, בלהות הבריחה, אושר-השהיה בבית זקן ונכדתו האהובה, והובת-התלתלים, והפגישה עמה לאחר שנים: עורף שמן, עבה, צואר קצר שכמעט שאיננו. עתים נסמכים רישומי וידוי על פנים-פנימו, ובו יוזכר שירו של ביאליק „הציץ ומת“, וכשכן לו שיר של היינה, וכשכן-שכנו דבר כרוניקה: „תל-אביב כנראה סוערת, ד"ר גליקסון סופג מכות ופפר ז"ל תולה את עצמו“; ומתוך שזכר המורה הזה, שהתאבד בתליה, מופיע אף ברשימה אחרת, כשהוא משולב בכעין תוכנית סיפור, ניתן לשער, כי גם הרשימה הראשונה מכוונת לכך. ומה שחשוב לעיוננו במיוחד הוא, כי רובי רשימות שרזיות באוירה, ששקיפות ואטימות משמשים בה בערבוב, והיא כאוירה של רזיות ערפילית. אין בידנו לומר, מה העלתה לו תורת המסתורין שלמד מפי גדול-מומחיה, אך הוא עצמו היה בו מיסודותיו ואף ידע על-כך וכן יכתוב (תרצ"ג): „אני רואה לפעמים במקרי חיים הפשוטים יד מכוונת ומסדרת, יסודות מיסטיים, דברים שאינם כפשוטם“.

ונזכיר עוד מה שראוי לתשומת דעת מיוחדת, — לא נמצאו לנו בעזבונו רישומים ברורים על ראשית זימונו עם כתביו של ברנר, (שהיה לו חסיד נלהב ומלהיב בסביבי נעוריו, והוא צבי וויסלבסקי, שהיה שם מורה בימי המהפכה), אבל ניכר כי הזימון, בין חל בימי נעוריו ובין חל לאחריהם, חרת בו חריתה עמוקה; ולא בכדי היה מפליא את עומק חדירתו הפסיכולוגית של בעל „שכול וכשלוץ“. אך דומה נקודת-הזימון העמוקה ביותר היתה בשיווי ההרגשה לגבי החזיונות, הנושקים בשולי המסתורין. אמנם, הביקורת על קבוצת סיפוריו „בדרך מבית המחזה“, יותר משמעה בהם את קולו של מספרם, שמעה בהם את בת קולו של ש"י עגנון וספר המעשים שלו, אולם הזיקה למומנטים המסתוריים של ברנר, וביותר הרשימות ופירוורי הרשימות שנרשמו קודם היות ספר המעשים, יוצאים ללמד כי האיש עלה על דרכם משום שהוליקה ממנו עצמו אליו עצמו.

ושוב לענין ברנר — מפתיעים ביחוד שיוויי-התגובה. הרי, למשל,

קטע פתיחה של מכתב: „מכתב כזה כותב אדם לפני אבדו את עצמו לדעת“, וסימו: „מכתב כזה הוא תוצאה של טירוף גמור“, לאמור, שני אימי הפתרונים שידעה הנפש הברנרית כמוצא מסבכה. ולענין הסבך עצמו שילב בתוך דבריו על ראשית התרשמות בארצנו: „שירכתי את דרכי בהר ובעמק, בכר וביער. את הדר בריאת ית, מובן, לא ראיתי. מה לי ירק העצים מה לי יפעת השקיעה? אני הייתי נתון כולי רק למחשבה אחת, רק לכמיהה אחת לצאת מן הסבך, למצוא שביל ולמלט את נפשי מנפתולי האחריות“. ברנר ממש. רבים הכירו את הצד הגלוי שבו — תלמידיו את המורה בכיתה, את המרצה מעל הקתידרה; חבריו הסופרים את היושב ראש בוועידת הסופרים או מתעצתה; חבריו המורים או שותפם הפעיל מעל בימת ועידתם או לשולחן ועדותיהם; חבריו החוקרים את יעצם באקדמיה ללשון העברית; רבים מהם, קהל הקוראים, הכירו את המשורר, המספר, המבקר וביחוד המתרגם־האמן, והוא נראה לרובם ככולם עושה ומעשה, פועל ומפעיל, שדרכו דרך שמחה של מצוה, שעשייתה בזריוות ועליונות. מעטים ידעו את הצד הסמוי שבו — בעל חשבון־תמיד שבינו לבין נפשו, בעל תהיית־תמיד על חידת האדם ותוגת־נפשו; ועוד מעטים מהם ידעו, כי החשבון הזה הוא אבי הגותו, והתהייה הזאת היא אָם חזותו; הוא דבר ההגות ודבר החזות, שהם העידיית שבו. בלשון אחר: מעטים־שבמעטים ידעו, עד מה הצד הסמוי שבו הוא תוכו והצד הגלוי שבו היא קליפתו, שצמיחתה אף היא מתוכו, אך היא לו לתוכו חסות וחיפוי כאחת.

שני שערים נפתחים לפנינו בכתבי האיש: השער לצדו הגלוי — ביקרתו, מחקרו, תרגומו; השער לצדו הסמוי — הרהורו, שירו, סיפורו. ועל פתיחת השערים נחזיק טובה לאשר עמלו בה, וראש להם ידידו הקרוב אליו, המשורר שמשון מלצר, שבדק בעזבונו ובחר מתוכו את האומר צררני במגילת־ספר והסדיר את המבחר, כפי שהוא נתון עתה בידנו.

דב סדן

ירושלים, שבט תשכד